

mindössze csak másfél évszázadra tehető. És ebben a nem egészen másfél évszázadban a háborús pusztítások nem voltak oly mérvűek, hogy helyreállításuk nagyarányú állami beavatkozást igényelt volna, mint a második világháború pusztításai.

Mégis a múlt században meginduló historizáló felfogás, a történelemkutatás stb. a nemzeti építészeti múlt felé fordítja a társadalom figyelmét. A kapitalista társadalom a maga módján áldoz műemlékeire, amelyeket azonban kora fejletlen műemléki szempontjainak megfelelően állít helyre, azaz nagymértékben átalakít, átépít, deformál, a megbízott építész egyéni ízlésének és felfogásának megfelelően, ahogyan az a kassai székesegyház, a pécsi székesegyház és a budavári Mátyás-templom esetében történt. E századvégi munkák mindegyike kétféle aranykoronára rúgott, aminek durván 60–60 millió Ft építési érték felelne meg. Az óbudai római katonai amfiteátrum 16 házának kisajátítási költségén és a feltárás költségén kívül a falak konzerválásának építészeti munkái az 1939–1942. években mintegy 6 millió Ft-ra rúgtak mai értékben.

Viszont az is igaz, hogy a Lánchíd, az Országház helyreállítása, a Fővám-épület átalakítása, a vári lakónegyed állagbiztosítása stb. stb. szintén sok millió állami hitelt vett igénybe és 1958-ban Budapest Főváros Tanácsa műemléki tervelőirányzata egymagában 36 millió Ft-ra rúgott.

Nem is az összességű összehasonlításban van a lényeg. Hiszen azon is sok múlik, hogy ezt az összeget az állam gépezete mennyi idő alatt tudja előteremteni, amiben az iparosodó Magyarország ma vitathatatlanul fejlettebb. Annál lényegesebb a helyreállítások tudományos módja, pl. a tudományos műemléki feltárás új metodikájának kidolgozása és bevezetése; a múltban méltatlanul elhanyagolt és ezért számos, siralmas állapotban levő várunk és más rommaradványaink állagbiztosítása, ezeknek sokszor nagyarányú feltárása, mint pl. Budán, Visegrádon, Nagyvázsonyban, Sümegen, továbbá az állami védelem intézményességének megszervezése, a műemléki bizottságok felállítása, az építészeti ismeretterjesztés nálunk most, az utolsó tíz évben megindított és részben már meg is valósított módja, és a helyreállítások, a védelem egyéni iniciatívákat értékesítő, de kollektíven érlelt és kialakított szempontjai, ezek azok a döntő különbségek, amelyek mai műemléki munkánkat a múlttól megkülönböztetik.

Gerő László

1. A visegrádi lakótorony romja (1867)

A VISEGRÁDI ALSÓVÁR

A visegrádi vár építése IV. Béla király nevéhez fűződik. Uralkodása alatt (1235–1270) az ország prédája lesz a mongoloknak (1241). Megakad a III. Béla idejében megindult lendületes fejlődés — a termelőerők nagymértékben elpusztulnak, románkori építészeti emlékeinket felégetik. Fokozott fontosságot kapnak a várak, ezért építésük a dúlás után fellendül. A visegrádi vár építését 1251-ben kezdték el és 1258-ban már készen állott. E kor építményeire jellemző a nehézség, a vastag falak, szűk ablakok — még a templomok is valóságos erődők. Építésük sok anyagot igényelt.

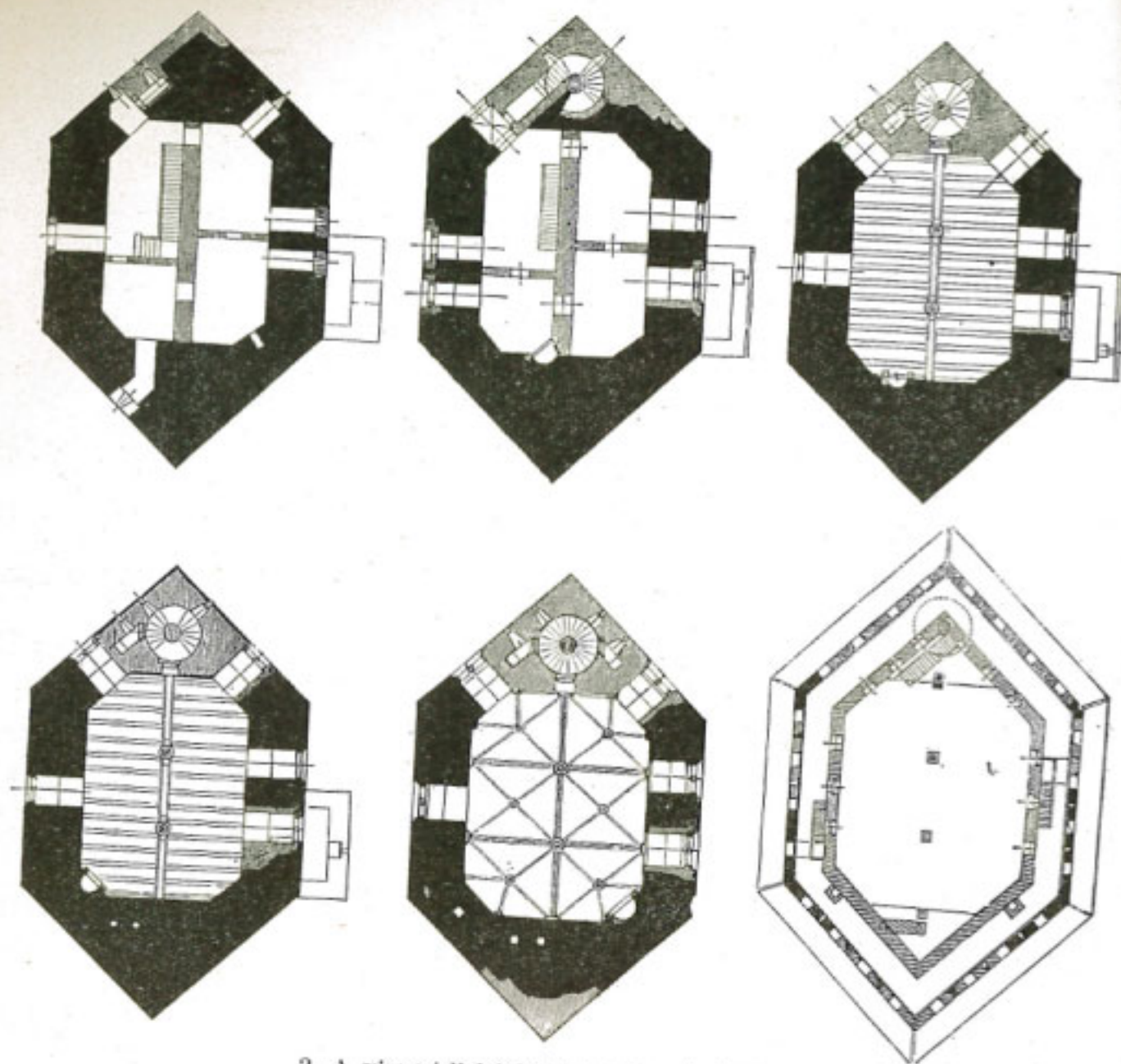
A visegrádi vár nagy kiterjedésű és több védőműből áll. Két önálló vára van: az alsóvár és a fellegrvár. Különösen nevezetes az alsóvár közepén álló lakótornya, az alsó várrendszer magja.

Ezt a tornyot sokáig az engedetlen Salamon herceg fogsága helyének tekintették, és innen ered máig is használt hibás elnevezése: „Salamon-torony”. Helytelen, mert a torony Salamon fogsága idejénél (XI. század) két évszázaddal később épült.

A lakótorony építéséről nincsenek okleveles adataink. Építési idejét a romjai között talált művészeti leletei, faragványos kövei határozzák meg. S ezek azt

Az antik ember határozottan kiszakítja magát a tájtól, a természetből, a geobotanikai kozmoszból. Hogyan lehetséges ez? Miként hagyhatja el az ember a földet? Hova mehet? Hiszen a táj, az egész föld maga határtalanság? Nagyon egyszerű. Egy darab földet néhány fal segítségével körülzár és az alaktalan végtelen térrel a körülhatároltat, a végest állítja szembe. Így keletkezik a fórum. Nem olyan mint a ház, egy fölfelé zárt belsőség, akár a barlang, amely a mezőn van, ez a mező tagadása. Hála a falaknak, amelyek körülveszik, a tér egy darab a vidékből, amely befelé fordul, eltekint a többitől és vele szembefordul. Ez a lázadó kis földdarab, amely elszakadt a nagy anyától és vele szemben saját tulajdonságait őrzi, mint másik ország emelkedett föl és ezért sajátos tér, egészen új, amelyben az ember minden növényi és állati közösségtől megszabadulva tisztán emberi birodalommal teremti.

ORTEGA Y GASSET

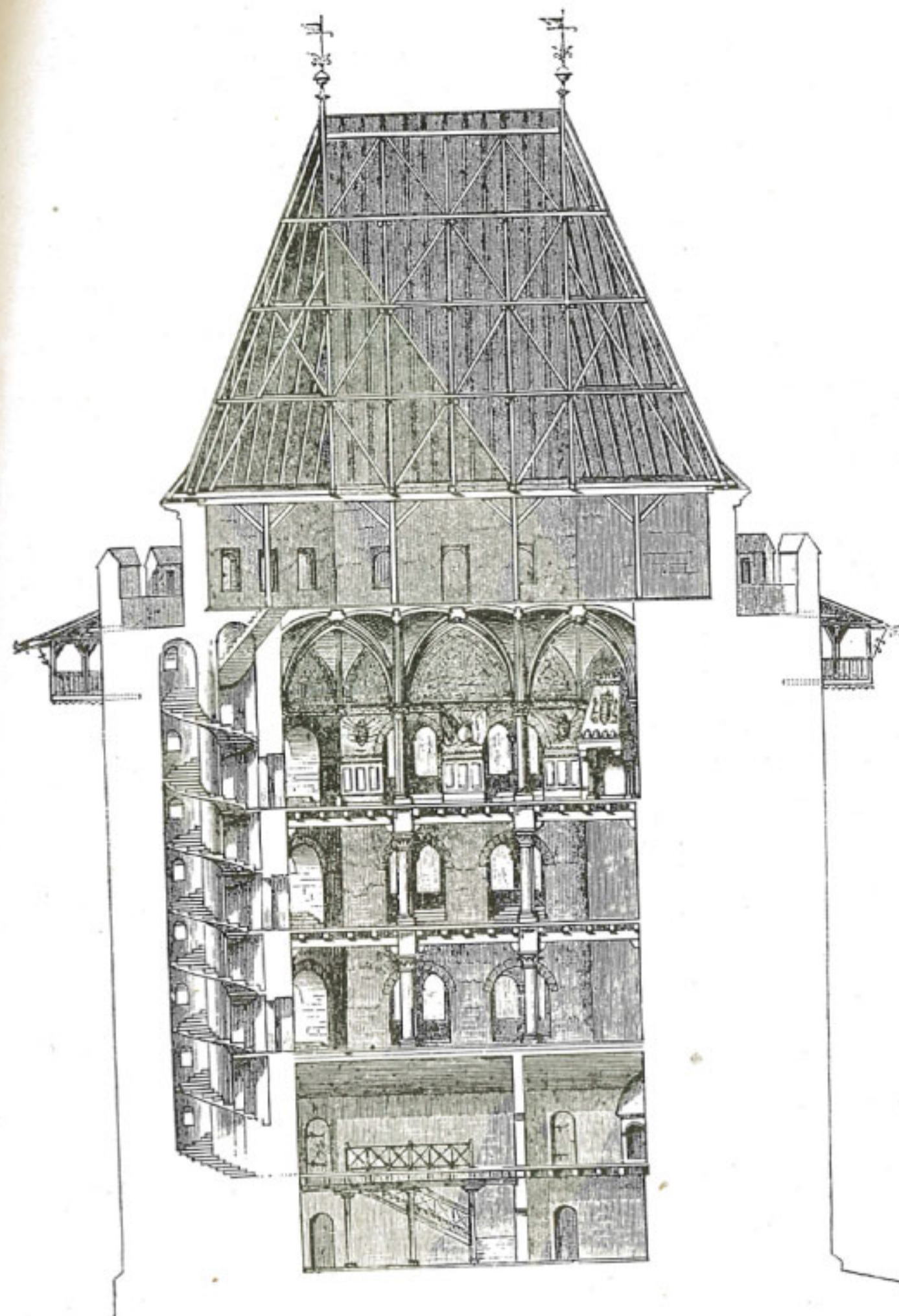
2. A visegrádi lakótorony alaprajzai (1874)
(Henszlmann : Magyarorsz. Műeml. 1876)

mutatják, hogy az alsóvár a felsővel egyidejű. Vagyis a lakótorony építési idejét a XIII. század ötvenes éveire tehetjük.

A visegrádi alsóvár felépítésétől kezdve 100 évig királyi lakhely. Ennek felel meg igényes építése, mely kiemeli a többi lakótorony (donjon) közül, és a hasonló korú építményekkel összevetve a visegrádi lakótorony előkelő helyen áll. II. Frigyes Termoliban épült tornya cca 100 m² alapterületű, meg sem közelíti a visegrádi lakótoronyt. Hatalmas falvastagságai, magasságának harcászati előnyei érthetővé teszik, hogy a lakótorony a vár urának biztos lakásul és vagyontárgyainak őrzésére szolgált.

Dercsényi Dezső szerint (Visegrád műemlékei, Bp. 1951) a lakótoronynak úttellenőrző szerepe volt, hasonlóan a hatszögű rajnai toronyhoz. A budai-esztergomi útvonal ugyanis az alsóvár erődrendszerén keresztül vezetett és ennek ellenőrzését szolgálhatta.

1702-ben Lipót császár parancsára a magyar várakat, köztük a visegrádi fellegetvárat és lakótoronyt módszeresen, robbantásokkal teszik harcképtelenné.

3. Schulek Frigyesről megkezdett helyreállítás a későbbi faszerkezetű elzárással (1920)

legfelső emelet boltozott volt, ezt igazolja a torony töredékeiben talált két zárókő is, melyek formai kiképzésük szerint az eredeti építkezéshez tartoztak. Beboltozásra vallanak a boltvállak bordáinak indításai is, melyek máig megmaradtak. A talált zárókövek igen valószínűvé teszik, hogy a felső helyiségeket falak választották el. A harmadik és negyedik emelet belsőterének közepén is fal vonult keresztül, a felső helyiségek boltozatainak hordására. Az első szintről lépcső vezetett a fölötte levő helyiségbe. Henszlmann idejében, 1871-ben itt néhány lépcsőfokmaradványt találtak. A második emeleten nincs lépcsőnek nyoma. Itt csak a későbbi korból származó ágyúlőrés nyílásai voltak. Ez a lőréses helyiség a mai földszinti helyiség, mely alatt azonban még egy helyiségnek kell lennie. Igazolva látszik Henszlmann Imre egykori leírása, a Héjj Miklós által 1958-ban megkezdett ásatások alapján is.

Említésre méltó még a lakótorony nyugati oldalára épült lépcsőház, amely egykor a terasz alatti helyiség magasságáig biztosította a közlekedést. Ez a lépcsőelhelyezés idegen a lakótoronyok típusától, de későbbi építését bizonyítja az is, hogy kövei nem voltak a torony falával összeépítve.

A torony belső északi falában minden emeleten kandallóépítmények nyomai találhatók. Tetejét nem tető, hanem vízszintes terasz fedte, melyet a megmaradt burkoló kölemez is igazolnak, szélein falazott védő oromzatokkal. A falkoronákon körül a falazatban megmaradt gerendalyuk-maradványok valamikori védőfolyosóra engednek következtetni.

E néhány adaton túl igyekszünk fogalmat adni a lakótorony mai állapotáról, sőt jövőbeli sorsáról is. A torony a település északi oldalán a várhegy lábánál

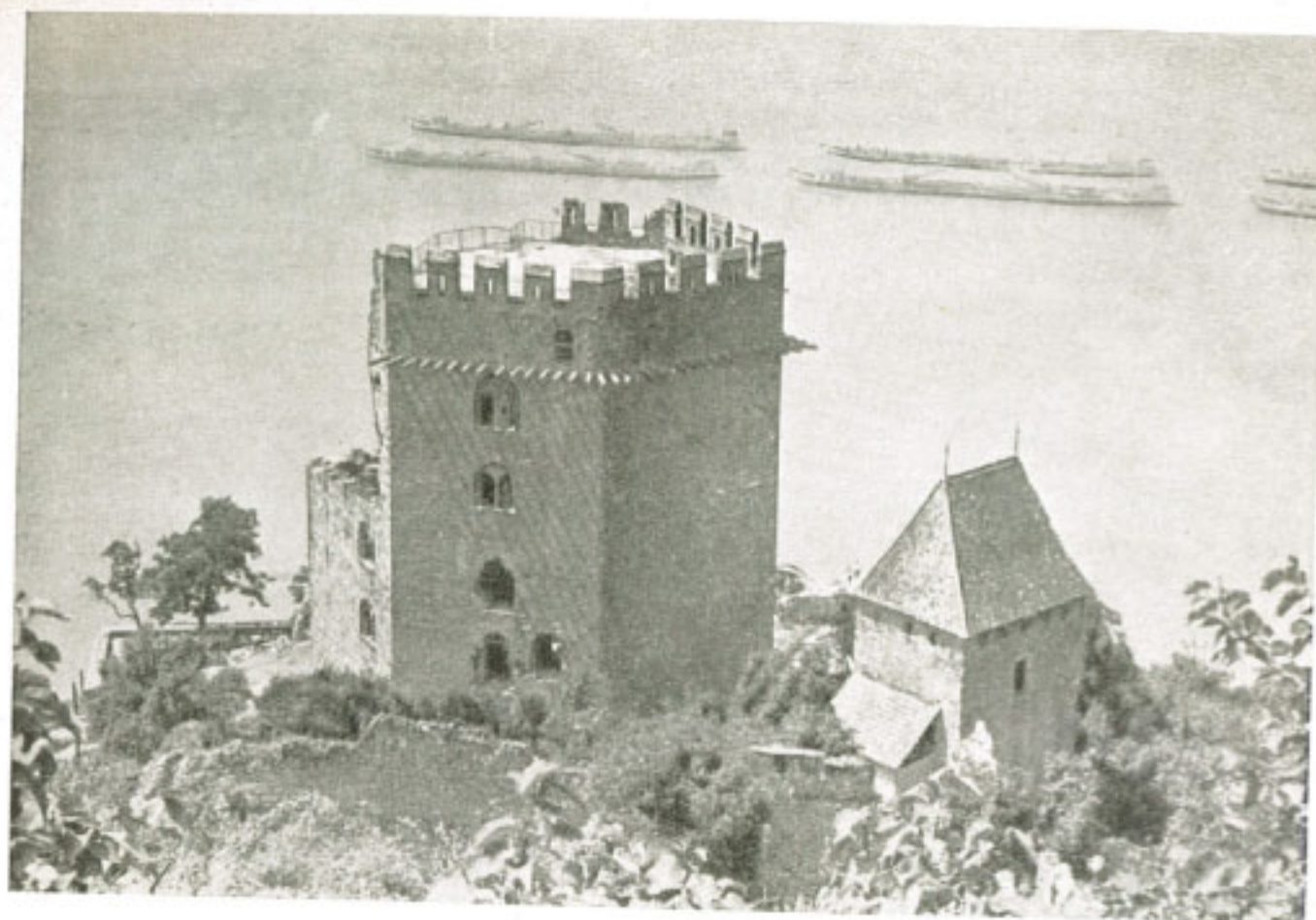
Az újabb kutatások alapján — Héjj Miklós szerint — a lakótoronyban okozott pusztulás korábbi keletű. Lubenach német utazó szerint a torony déli része már 1582-ben hiányzik. Ezt az állítást Houfnagel XVI. század végén készített metszetei is igazolják. Az 1867. évi fényképen a robbanás jól leolvasható.

Az alsóvár elrendezése is jellegzetes alkotása a XIII. századnak. Magva a hatalmas, kissé nyújtott hatszögletes torony, mely méretében és igényes építésében Magyarországon páratlan. Építőjét francia eredetűnek tartjuk, ahonnan az európai lakótorony típusa is származik. A torony falai 3,5 m, a hatszög csúcsain 7,5 m vastagok. Magassága cca 31 m, alapterülete 360 m².

Lakótoronyainkat fafödémek osztották emeletekre, csak a felső terasz alatti és az alsó helyiségek voltak boltozottak. Az alsó két szint helyiségei Visegrádon 4, illetve 8 kamrát alkottak, és nem minden helyiségből lehetett a szomszéd helyiségbe jutni. A felsőbb emeleteket 2 részre osztották. A

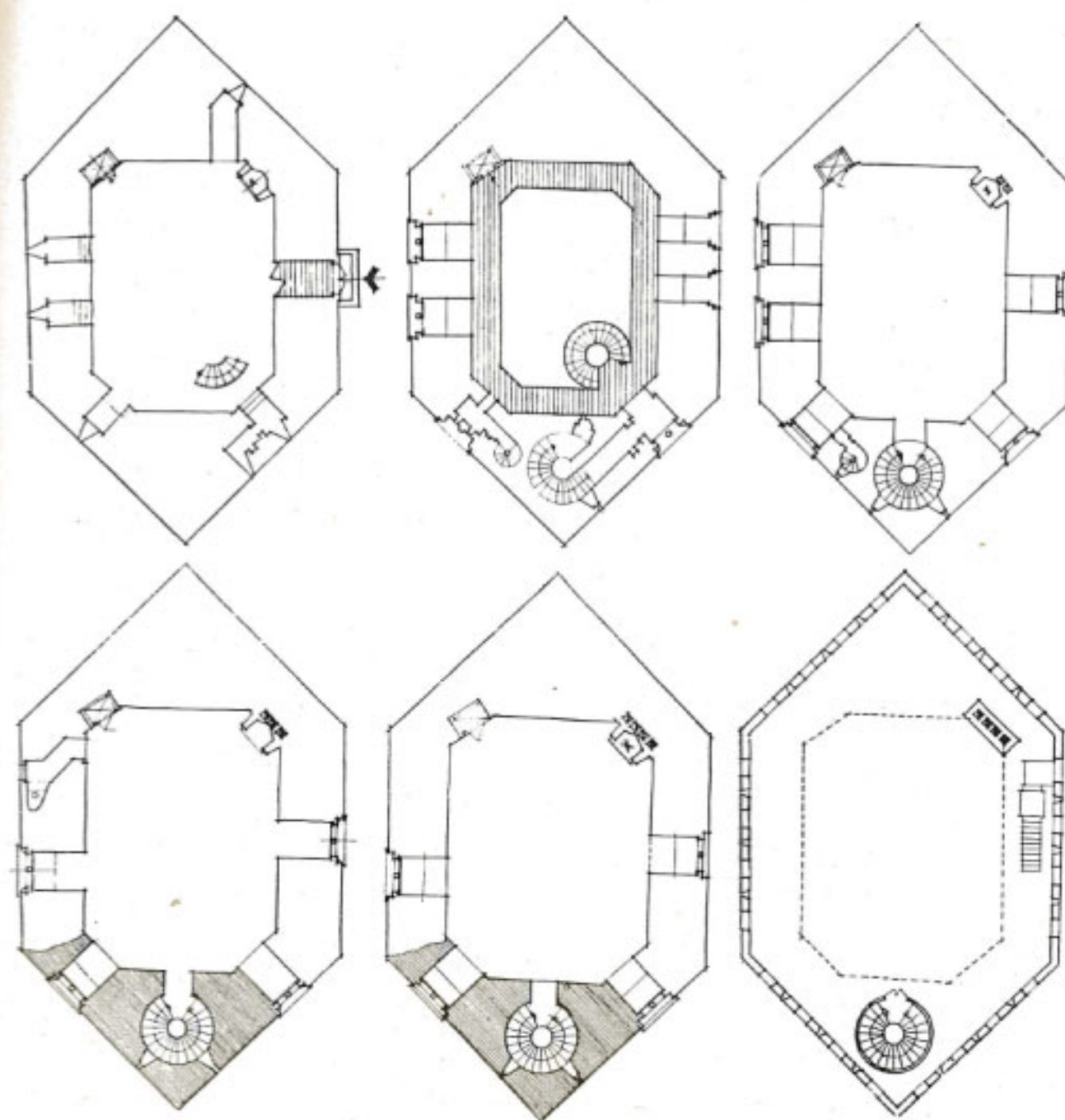
4. A lakótorony a fellegvár alatt (Borsos Imre felvétele)

5. A leégett lakótorony képe (1950)

a Duna jobb partján áll hasáb alakú tömegével és tátongó, egykori robbanás- okozta nagy sebével. Környezetét sűrű zöld növényzet borítja. A torony fölött meredeken magasló hegy, rajta a fellegrvár romjaival, az ide felfutó völgyzáró fal maradványain, a falon átvezető kapu védőtornya és sisakja, a szemben levő egykori római tábor szőlőkkel telepített dombja, a torony aljában gyümölcsök barátságos látványa, a füves tisztások csillogó zöldje és az alatt hőmpölygő széles Duna felejthetetlen látványt nyújtanak. A sötétszürke tömegű méltóságos torony szélesen és biztosan áll a hegy meredek lábánál, uralkodva környezetén. Erős tájszervező ereje van a lakótoronynak. A magas hegy árnyékában jó léptékűl szolgálnak a település kis házai és tisztán érezzük a XIII. századi román kori királyi épület monumentális méreteit.

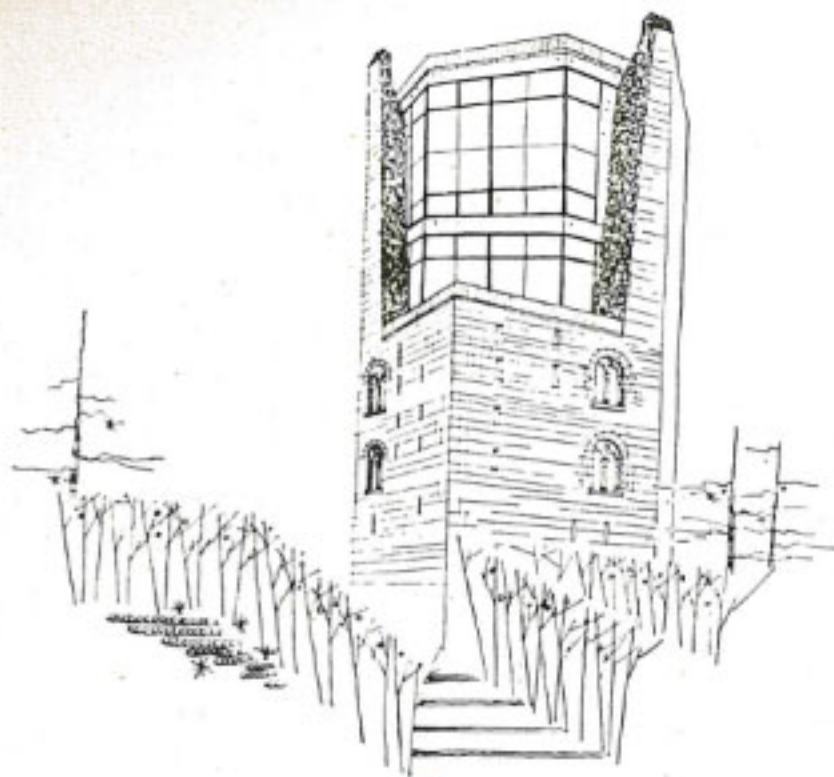
Romos állapotát az idő pusztító erejétől eddig is több ízben igyekeztek megvédeni. Így már 1872-ben Schulek Frigyes, a budai Mátyás-templom restaurátora, a Halászbástya építője restaurálta. Elbontatta ekkor a torony nyugati oldalán levő késői lépcsőházat. A kirobbantott déli falsarokba nagyméretű csigalépcsőt helyezett. A termek megvilágítására román ikerablakokat nyitott. Pedig a régi leírások és az 1867-ből származó fénykép tanúsága szerint itt nem voltak ablakok. A torony déli két csúcsoldalának alsó emeletei semmiféle eredeti ablaknyílást nem mutattak. Csak a hegy felőli oldal felső emeletén maradt meg a fal belső oldalán olyan boltozott váll, amelyből fülkére, esetleg ablakra lehet következtetni. Lehetséges, hogy a fent talált maradványnak a torony alsó emeletére való levetítése és a másik oldalra szimmetrikusan átvetített elképzelése eredményezte a Schulek-féle rekonstrukcióból származó, ma látható neoromán ablakokat. A hely-

6. Földszinti alaprajz, I. emeleti alaprajz, II. emeleti alaprajz, III. emeleti alaprajz, IV. emeleti alaprajz, tetőterasz

reállítás pénzhiány miatt kétemelet magasságban abbamaradt. Lux Kálmán az első világháború alatt a legfelső födémet vasbetonból készítette el. Ezután a még hiányzó falakat faszerkezettel határolták el és vasbeton konzolokon megépült a fából rekonstruált külső védőfolyosó is. A faszerkezetek gondatlan látogatók miatt és toronyór hiányában leégtek (1950).

Az Országos Műemléki Felügyelőség ezóta tervezte a kiégett lakótorony megóvását, de csak 1959. évre sikerült a munka megkezdését előirányozni. Több tervet készítettünk, minthogy nagyon eltérőek a vélemények. A helyreállítás megnyugtató megoldása Felügyelőségünkön belül is sok vitára adott alkalmat. A problémák röviden: 1. A visegrádi lakótorony hazai hasonlókorú emlékeink között a legtekintélyesebb megmaradt építészeti alkotás. 2. A közvélemény szemében is egyik legjelentékenyebb műemlékünk. 3. Jelentékeny műemléki

7. A romfalakat bemutató terv
(Szanyi József rajza)

8. A torony kiegészítése a Schulek-féle elképzelés
továbbvitelével

együtttes egyik tagja. 4. Kiemelkedő tájértékű elem. 5. Teljes helyreállításra nincs elegendő adat. 6. Részben már helyreállították. E helyreállítás rusztikus, régi formákat utánzó módszerrel történt. 7. A helyreállítás azonban abbamaradt, és így a műemlékvédelem más kívánásainak megfelelően, mai eszközökkel végzett további helyreállítás a múlt században megkezdett munkát mintegy középkorosítaná, azaz középkori hitelességet adna neki. 8. A befejezetlen vármaradvány festői romhatású, ami régiségértékét, a romélményt húzza alá.

Az épület gyakorlati hasznosítására nem volt építetve. Míg a Felügyelőségnek a műemlék megóvására nem volt anyagi kerete, igyekezett olyan használót keresni a műemlékhez, aki a karbahelyezés költségeit viselte volna. A hivatalos költségkeret bővülésével ez a probléma legutóbb szerencsésen megoldódott.

A műemlék konzerválásával kapcsolatban vannak, akik a Schulek-féle tervezetet kívánják befejezni és az általa megkezdett alsó emeleti helyreállítást folytatni, a felsőkön tatóngó lyuk betömésére.

Ha azonban abból a műemléki elvből indulunk ki, hogy a kiegészítésnek nem szabad a régít utánzó hamisításnak lennie, hanem inkább korszerűnek, akkor maibb építészeti elképzelésnek is lehet helye. Az ilyen jellegű kiegészítés jobban elképzelhető, becsületesebben

megmutatja a későbbi keletkezés idejét. De természetesen csakis harmonikus elképzelésének kell lennie.

Mindkét fenti megoldásnak vannak előnyei és hátrányai is.

Mint a problémák felsorolásával mondtuk, nincs elegendő hiteles adatunk a torony eredeti állapotáról. Ezt súlyosbítja, hogy már a megelőző helyreállítások is önkényes részleteket tartalmaznak, melyeket mi nem látunk kellően igazolva.

Sok alternatívát készítettünk a helyreállításra, melyeket 3 főcsoportba oszthatunk.

I. A Schulek-tervezet befejezése, bizonyos jelzésével az új építésnek. Előnye, hogy a megkezdett csigalépcső könnyen folytatható, a fal-tömeg felépítésében stílus-problémákat nem vet föl. Hátránya a XIX. századi — ma már helytelennek ismert — helyreállítási elv átvétele.

II. A félbehagyott schuleki terv modern kiegészítése oly módon, hogy a romos falak romhatása érvényesülhessen. Előnye a régi megszokott képhez közelállása, az erőteljes falak romállapota monumentális hatásának érzékeltetése. Hátránya a schuleki csigalépcső folytatásának nehézsége és az új szerkezetű vasüvegfalnak a régi testben újszerű megjelenése. Ez utóbbi vitatható, mert ellentett hatásokkal operáló műemléki helyreállítások helyenként kitűnő példákkal szolgálnak (Prága Hradcany, Sztrahowi kolostor stb.).

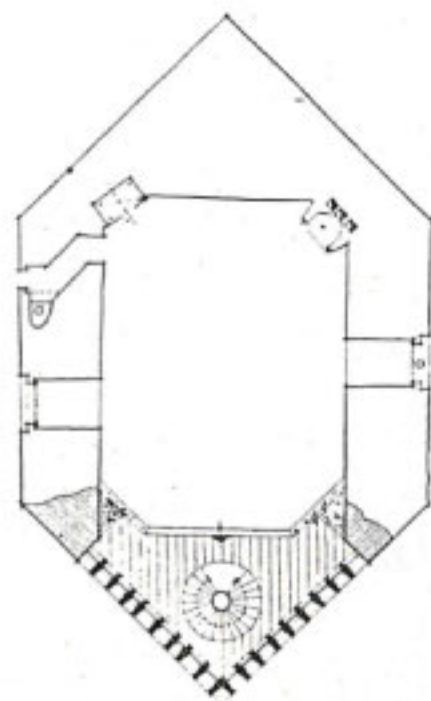
9. A romhatást bemutató terv egyik változata, ahol a felső földem az alaprajzot követi (A. 2-2)

10. A romhatást bemutató terv egy változata, melynél a Schulektől megkezdett lépcsőt új szerkezet viszi a teraszig

11. Betontestekkel és üveggel elképzelt kiegészítés, mely tömegében az eredetit adja, formájában mai

12. Mai formákkal kiegészülő lakótorony alaprajza

III. A Schulek-kiegészítés továbbfolytatása a lakótorony külső köpenye eredeti alakjában, de új formákkal (pl. vasbeton lamellákkal és üveggel vagy vasbetonráccsal). Előnye a mai kiegészítés őszinte megmutatása mellett a műemlék eredeti térformájának visszaadása, a megkezdett építészeti részletek továbbvitelének egyszerűsége. Hátránya a II. pontnál említett okok.

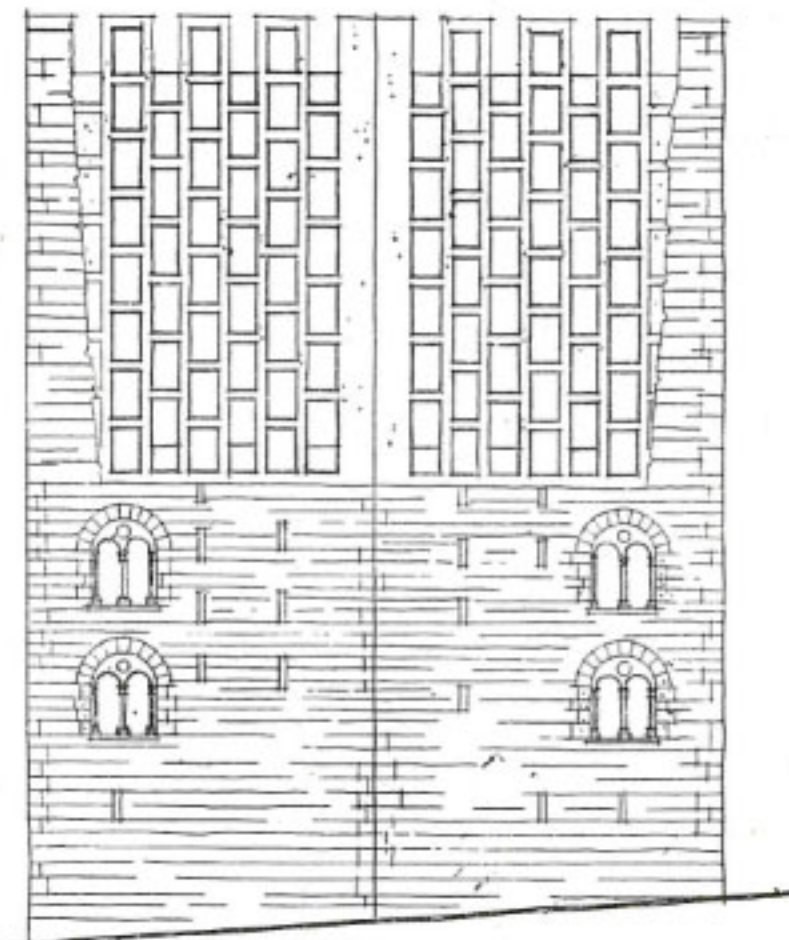
Megemlítjük, hogy az Országos Műemléki Felügyelőségben belül, valamint a Magyar Építőművészek Szövetsége műemléki bizottsága előtt is bemutattuk a tervvázlatokat, melyek felett élénk viták folytak.*

* A bizottsági vitában sok építész vett részt, és ott voltak a Felügyelőség tervezőin kívül tudományos osztályának képviselői a visegrádi múzeum vezetősége, továbbá a vendégként Magyarországon tartózkodó Jiri Kosztka művészettörténész, a csehszlovák műemléki hivatal vezetőhelyettese is. A bizottságban teljesen egységes vélemény alakult ki abban, hogy a torony belső szintjeinek helyreállítása lerontaná az eredeti maradványok mai látványának monumentalitását. Kíváncsú volt, hogy a torony állagbiztosi-

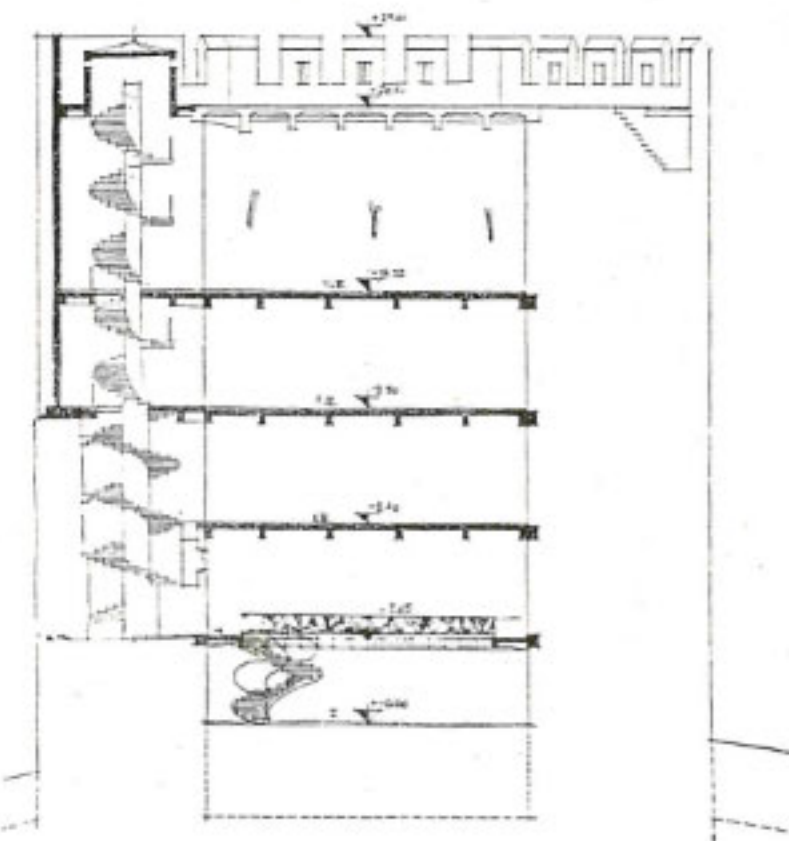
Mindhárom itt bemutatott műemléki megoldásnak voltak szószólói és támadói. Sőt volt olyan kritikus is, aki mindhármát elvetette. Olyan azonban nem volt, aki egy negyedik, új megoldást ajánlott volna, ha csak a régi, leégett faszindelyes állapota nem gondolunk, amit azonban nemcsak fahiány, de tűzbiztonság miatt sem tartunk kielégítőnek.

Az itt bemutatott terveink az előadott kérdéseket ábrázolják. Célunk volt velük a problémákat a szélesebb közvélemény elé vinni, mielőtt még a helyreállítás megindul.

Szanyi József

13. Betontestekkel és üveggel elképzelt kiegészítés tömegében az eredetit állítja vissza, formájában mai

14. Metszet

tására is szolgáló legfelső védőteraszra fel lehessen jutni, a pazar kilátás élménye miatt, mely itt szerencsésen kapcsolódik a műemlék élményéhez. — Egységesen nyilvánult meg továbbá az a kívánság is, hogy a torony legalsó emelete és a környező terep eredeti szintje feltárassanak, és a helyreállítás ezek figyelembevételével történjék. Mégis úgy látta a bizottság, hogy a helyreállítást e kutatásoktól függetlenül is meg lehet kezdeni, ha a helyreállítási tervekben megnyugtató álláspont alakul ki. Szerk.